STATISTICKÉ VYHODNOCENÍ EPIDEMIOLOGICKÝCH STUDIÍ VYLOUČENÍ NÁHODY

ASOCIACE:

- statistická souvislost mezi dvěma proměnnými

- v epidemiologii mezi
exposicí (potenciálním rizikovým faktorem)
a
nemocí - výskytem *(incidencí, prevalencí…)*
- závažností průběhu

Jak se vyjadřuje riziko

Roční mortalita spojená s některými činnostmi v Holandsku

Včelí žihadlo	2×10^{-7}	1 : 5 million
Zasažení bleskem	5×10^{-7}	1 : 2 million
Létání	$1{,}23 \times 10^{-6}$	1 : 814 000
Chůze	$1{,}85 \times 10^{-5}$	1 : 54 000
Jízda na kole	$3{,}85 \times 10^{-5}$	1 : 26 000
Řízení vozidla	$1{,}75 \times 10^{-4}$	1 : 5 700
Jízda na motocyklu	2×10^{-4}	1 : 1 000
Kouření cigaret (20/den)	5×10^{-3}	1 : 200

TYPY VELIČIN VE STATISTICE

1. **Spojité:** Kontinuum v určitém rozsahu

2. **Diskrétní:** jen určité hodnoty

a) Kategoriální = kvalitativní

dichotomické (muž/žena; přežil/nepřežil; exponován/neexponován..)

nominální (krevní skupiny A/B/AB/0); stav svobodný/ženatý/rozvedený/vdovec…

ordinální – zlepšení/ beze změny/ zhoršení

b) Numerické: počty jevů či dějů (červů, klíšťat, dětí, ataků malárie…

STATISTICKÉ VYHODNOCENÍ SPOJITÝCH VELIČIN

- 2 skupiny (populace A a B)
- Porovnáváme jejich parametry

Porovnání průměrů:
t-test

Nulová hypotéza: oba průměry jsou stejné

P: Pravděpodobnost, že pokud nulová hypotéza platí, bude výsledek stejný nebo ještě extrémnější

Hladina významnosti: Pravděpodobnost chyby – zamítnutá nulová hypotéza ve skutečnosti platí

0,01; 0,05; 0,1

$P \leq 0,05$: Náhoda nepravděpodobná –zamítnutí nulové hypotézy

P > 0,05: Náhodu nelze vyloučit – nulovou hypotézu nezamítáme

t-test

- **Jednovýběrový:** hodnoty sledované populace porovnáváme s normou, tabulkovými hodnotami atp.
- **Dvojvýběrový:** Porovnáváme hodnoty u dvou populací
- **Jednostranný:** Předpokládáme, že hodnoty v populaci A budou vyšší než v populaci B (P je poloviční než u dvoustranného t-testu)
- **Dvoustranný:** Nevíme, zda hodnoty budou vyšší v populaci A nebo B
- **Párový:** Jediná skupina, měřena dvakrát po sobě. Hypotéza: Průměrný rozdíl při prvním a druhém měření bude 0.

Dvouvýběrový dvoustranný T-test

$$t = \frac{\bar{X}_1 - \bar{X}_2}{\sqrt{s^2 \left(\frac{1}{n_1} + \frac{1}{n_2} \right)}}$$

$\bar{X}_1$ $\bar{X}_2$: **průměry skupin 1 a 2**

n_1, n_2: **počty ve skupinách 1, 2**

s : kombinace rozptylů obou skupin

t: tabulková hodnota pro určení P

s nárůstem t klesá hodnota P

T-test lze použít u výsledků s normálním rozdělením.

Jinak: transformovat výsledky logaritmováním, odmocněním atp.

STATISTICKÉ VYHODNOCENÍ DISKRÉTNÍCH VELIČIN

Kohortové studie, studie případů a kontrol, průřezové studie: osoby řazeny do diskrétních kategorií:

- **exponován/neexponován rizikovému faktoru**
- **onemocněl/neonemocněl**

	Riziko +	Riziko -
Nemoc +	a	b
Nemoc -	c	d

VYHODNOCENÍ KOHORTOVÝCH STUDIÍ
RELATIVNÍ RIZIKO

- z kumulativní incidence, prevalence

Riziko: Pravděpodobnost vzniku nemoci v jedné skupině (u exponovaných, u neexponovaných)

- **Relativní riziko – relative risk (RR):** Kolikrát je větší riziko vzniku nemoci v exponované skupině než v neexponované

$$RR = \frac{a\,(b+d)}{b\,(a+c)}$$

RELATIVNÍ RIZIKO

- z kumulativní incidence, prevalence

- **RR > 1:** Faktor zvyšuje pravděpodobnost vzniku nemoci

  RR = 1: Faktor nemá vliv na vznik nemoci

  RR < 1: Faktor snižuje pravděpodobnost vzniku nemoci
- Byla – li vyšetřována úplně celá populace – RR se vztahuje k populaci
- Byl – li vyšetřen jen vzorek populace (správný výběr!), musíme výsledek vzorku k celé populaci vztáhnout.
- **95% interval spolehlivosti (confidence interval):** interval, ve kterém se s 95% pravděpodobností nachází skutečné RR celé populace
- **Leží – li v intervalu spolehlivosti i RR = 1, nelze vyloučit stejné riziko v exponované a neexponované skupině a hypotéza o statistické odlišnosti se zamítá**

RELATIVNÍ RIZIKO-95% interval spolehlivosti MEZE

s 95% pravděpodobností

$$RR = e^{\pm 1{,}96\sqrt{\text{rozptyl}\,(\ln RR)}}$$

spodní mez $\frac{RR}{F}$

a,b,c,d musí být alespoň 10

$$F = e^{1{,}96\sqrt{\left(\frac{1}{a}+\frac{1}{b}+\frac{1}{c}+\frac{1}{d}\right)}}$$

horní mez: RR.F

Hodnota 1,96

F: faktor chyby
e: základ přirozených logaritmů
Hodnota 1,96 vychází ze standardního normálního rozdělení a odpovídá hladině spolehlivosti 95 %; pro 99% je to 2,576

Interval spolehlivosti rozšiřuje
rozptyl - (i v důsledku **nízkého N** !)
relativní riziko

RELATIVNÍ RIZIKO V OSOBODNECH I
- z incidence

PY_e : Celková doba sledování exponovaných
(v osobodnech)

PY_0 : Celková doba sledování neexponovaných
(v osobodnech)

a, b: Počet nových případů nemoci

	Riziko +	Riziko -
Nemoc +	a	b
Celkem	PY_e	PY_0

RELATIVNÍ RIZIKO V OSOBODNECH II
- z incidence

- **Relativní riziko – relative risk (RR):** kolikrát je riziko, že se osoba nakazí za jeden den sledování větší ve skupině exponovaných než ve skupině kontrolní
- Testování statistické významnosti:

  interval spolehlivosti – confidence interval

Riziko (incidence) v osobodnech

Incidence toxoplasmózy u HIV$^+$ pacientů

MACHALA, L., MALÝ, M., BERAN, O., JILICH, D., KODYM, P. Incidence and clinical and immunological characteristics of primary Toxoplasma gondii infection in HIV-infected patients. *International Journal of Infectious Diseases*. 2013, **17**(10), e892-e896. ISSN 1201-9712.

- **Seroconversion** indicating a recent T. gondii infection was observed in **14 patients.**
- The **total person-time of follow-up** of HIV-infected patients at risk of Toxoplasma seroconversion was **3046.3 years**. (infekce 1x za 217,6 let)
- The **incidence rate** of primary toxoplasmosis in the cohort was therefore 14:3046.3 = **0.0046**

Toxoplasmosis in pregnant women (Palička et al., 1996):

0.0029 cases

of infection per one pregnancy (ca.3/4 of the year)

ATRIBUTIVNÍ RIZIKO (AR)
ATTRIBUTABLE RISK

$$AR = R_e - R_0 = RR - 1$$

R_e :Riziko u exponovaných

R_0 :Riziko u neexponovaných

O kolik je riziko větší u exponovaných než u neexponovaných; o kolik by se snížilo riziko, kdyby se odstranil sledovaný faktor **(absolutní efekt exposice)**

ATRIBUTIVNÍ RIZIKO V PROCENTECH (AR%)

$$AR\% = \frac{AR}{R_e} \times 100$$

Podíl atributivního rizika – zdravotnický význam daného faktoru – o kolik % by kleslo riziko vzniku nemoci, kdyby se odstranil **(etiologická frakce)**

ATRIBUTIVNÍ RIZIKO POPULAČNÍ (PAR)
vychází z incidence

$$PAR = \frac{I_p - I_0}{I_p}$$

I_p : Incidence nemoci v populaci

I_0 : Incidence nemoci u neexp.

Jakou část incidence nemoci lze připsat působení rizikového faktoru
Závisí na incidenci nemoci.

I malé atributivní riziko, působící nemoc s vysokou incidencí: velký dopad.

Lze vyjádřit i v % (PAR %)

ODDS, ODDS RATIO

Odds = nerovnost, rozdíl, nestejnost

Studie případů a kontrol

Odds: „šance na onemocnění“ – podíl exponovaných a neexponovaných v každé skupině

	Riziko +	**Riziko -**
Nemoc +	a	b
Nemoc -	c	d

ODDS RATIO

$$OR = \frac{a.d}{b.c}$$

Odds ratio (OR): Kolikrát je větší zastoupení exponovaných mezi případy než mezi kontrolami

ODDS RATIO

- **HODNOCENÍ:**

OR > 1: Faktor zvyšuje pravděpodobnost vzniku nemoci

OR = 1: Faktor nemá vliv na vznik nemoci

OR < 1: Faktor snižuje pravděpodobnost vzniku nemoci

- Byla – li vyšetřována úplně celá populace – RR se vztahuje k populaci
- Byl – li vyšetřen jen vzorek populace (správný výběr!), musíme výsledek vzorku k celé populaci vztáhnout.
- **95% interval spolehlivosti (confidence interval):** interval, ve kterém se s 95% pravděpodobností nachází skutečné OR celé populace
- **Leží – li v intervalu spolehlivosti i OR = 1, nelze vyloučit stejné riziko v exponované a neexponované skupině a hypotéza o statistické odlišnosti se zamítá**

Vztah OR a RR

- **V dobře provedené studii případů a kontrol je OR dobrou aproximací RR**
- **OR je odolnější vůči výběrovému bias**
- **OR lze použít i při studiu vzácných nemocí (a, b je skoro nula, lze zanedbat):**

$$RR = \frac{a\,(b+d)}{b\,(a+c)} = \frac{a.d}{b.c} = OR \text{ (přibližně)}$$

* U běžných nemocí: 0 < RR < OR

X-kvadrát

Jedinci klasifikovaní dle dvou **kategoriálních znaků.**

Každý znak má 2 nebo více kategorií.

Test zjišťuje, jaká je pravděpodobnost, že celkový počet osob bude rozdělen právě tímto způsobem.

	Riziko +	Riziko –	Riziko +/-
Nemoc +	**a**	**b**	
Nemoc -	**c**	**d**	

Počet stupňů volnosti: (počet sloupců-1 x počet řádků – 1)

Fisherův exaktní test

Jedinci klasifikovaní dle dvou kategoriálních znaků.

Každý znak má 2 nebo více kategorií.

Test zjišťuje, jaká je pravděpodobnost, že celkový počet osob bude rozdělen právě tímto způsobem.

Používá se hlavně při nízkých počtech jedinců ve skupinách.

Jednostranný, dvojstranný

	Riziko +	Riziko –	Riziko +/-
Nemoc +	**a**	**b**	
Nemoc -	**c**	**d**	

Počet stupňů volnosti: (počet sloupců-1 x počet řádků – 1)

ANALÝZA ZÁVISLOSTI JEDNÉ VELIČINY NA DRUHÉ

- **LINEÁRNÍ REGRESE**
- Pro spojité veličiny
- Proložení optimální přímky se určí metodou nejmenších čtverců

$$y = a + rx$$

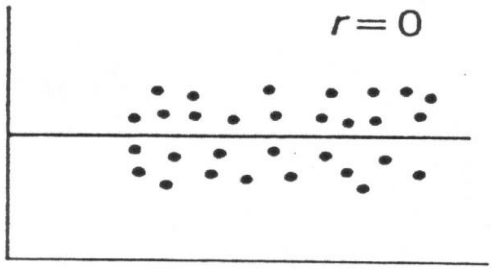

(a) No correlation

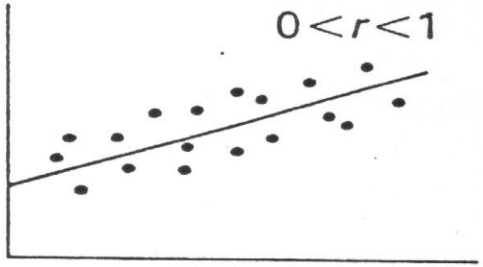

(b) Imperfect positive correlation

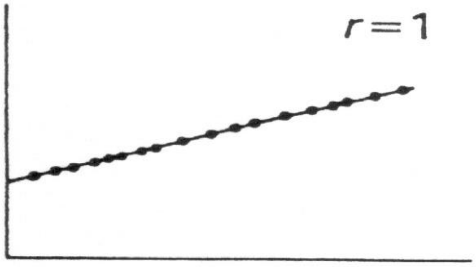

(c) Perfect positive correlation

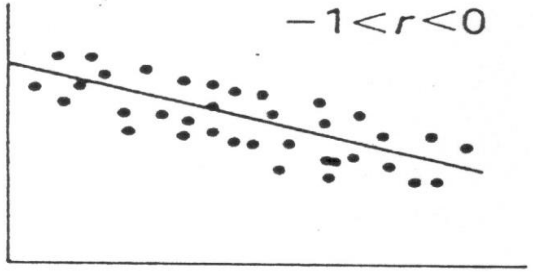

(d) Imperfect negative correlation

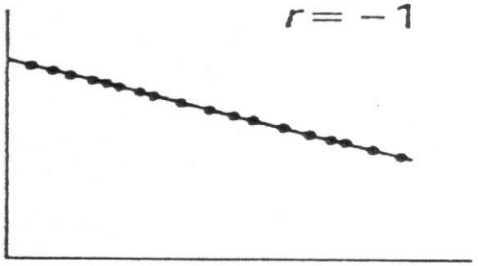

(e) Perfect negative correlation

Figure 9.2 Scatter diagrams illustrating different values of the correlation coefficient. Also shown are the regression lines.

ANALÝZA VÍCE RIZIKOVÝCH FAKTORŮ SOUČASNĚ

MNOHOROZMĚRNÁ REGRESNÍ ANALÝZA

- rozšíření modelu lineární regrese do vícerozměrného proístoru. Sleduje se závislost na více faktorech **– covariate.**

VÍCENÁSOBNÁ LINEÁRNÍ REGRESE: rozšíření modelu lineární regrese do vícerozměrného prostoru – model

„rozšířená rovnice přímky“:

$$Y = a + r_1x_1 + r_2x_2 \ldots + r_nx_n$$

r_1; $r_2 \ldots r_n$ korelční koeficienty jednotlivých rizikových faktorů

velikost r je úměrná síle faktorů

- Sledování , které z více faktorů mají vliv a které ne
- Odstranění confounding
- Využívá se v balíčcích statistických software

Nepřátelé epidemiologa II

Bias I

Bias = svah, sklon, pud

Systémová chyba v provedení studie.

Výběrové bias: nesoulad kontroly a pokusné skupiny

Pokusná a kontrolní skupina se mohou lišit buď jen v přítomnosti/nepřítomnosti nemoci

nebo

jen v přítomnosti/nepřítomnosti rizikového faktoru,

jinak úplně stejné!

Nemocniční pacienti: vstupuje do hry

důvod, proč byli hospitalizováni

Nepřátelé epidemiologa II

Bias III

ODSTRANĚNÍ BIAS

Výběrové:

RANDOMIZACE: „Náhodné“ rozdělení do pokusných a kontrolních skupin tak, aby obě měly stejné složení (pohlaví, věk, etnikum….) – pomocí počítače, náhodných čísel – ne dle výběru konkrétní osoby

Informační:

DVOJITÉ ZASLEPENÍ (double blind experiment):

Experimentátor, který přichází s pokusnými osobami do styku, je nerozděluje do skupin a neví, kdo je ve skupině pokusné a kdo v kontrolní. To nevědí ani pokusné osoby.

TROJITÉ ZASLEPENÍ (triple blind experiment): Kdo je pokusná osoba a kdo patří do kontrolní skupiny neví ani pracovník, který data vyhodnocuje.

Kontrolní místo léku dostávají neúčinné a neškodné PLACEBO

MATCHING

Hlavně studie případů a kontrol (selekční bias).

- Ke každému jednotlivému případu přiřazena kontrola, která se liší jen tím, že nemá nemoc

Ověření: Mc Namarovým chí-kvadrát testem: jestli počet párů, které se neshodují v nějakém dalším parametru, neznamená statisticky významný rozdíl mezi skupinami případů a kontrol.

Nepřátelé epidemiologa III

Confounding

Třetí faktor = confounder

jsou zde dvě různé asociace:

confounder-nemoc

confounder-zkoumaný faktor

Pokusná a kontrolní skupina se smějí lišit opravdu jen ve sledovaném faktoru !

ODSTRANĚNÍ CONFOUNDING

STRATIFIKACE

- Kategoriální veličiny, nebo se kategorie musí vytvořit. Je podezření, že by některá veličina mohla být confounderem:
- Vzorek se rozdělí podle této veličiny do vrstev
- V každé vrstvě se spočítá OR, RR. Z toho lze sledovat případný vliv confounderu: mění se RR

$$RR = \frac{a\,(b+d)}{b\,(a+c)}$$

Lze spočítat adjustované RR/OR dle Mantel-Hanszela

- $$RR_{MH} = \frac{\frac{\sum ad}{a+b+c+d}}{\frac{\sum bc}{a+b+c+d}}$$

* Rozpor mezi adjustovaným a skutečným OR/RR: confounding!

STANDARDIZACE

- Porovnává-li se např. incidence, prevalence, mortalita, RR/OR atd. nemocí v různých populacích (nebo i v téže populaci po čase), musí se brát do úvahy jejich věkové složení
- Proto: stratifikace podle věkových kategorií, spočítat pro každou zvlášť
- Přepočítat na standardní (stejné) věkové složení, potom teprve porovnávat

Table 4-4. Crude and age-specific mortality rates from cancer in the United States, 1980

Age in years	Number of cancer deaths	Population as of July 1, 1980	Mortality rate per 100,000
Under 5	686	16,348,000	4.2
5–9	777	16,700,000	4.7
10–14	720	18,242,000	3.9
15–19	1145	21,168,000	5.4
20–24	1538	21,319,000	7.2
25–29	2041	19,521,000	10.5
30–34	3040	17,561,000	17.3
35–39	4684	13,965,000	33.5
40–44	7786	11,669,000	66.7
45–49	14,230	11,090,000	128.3
50–54	26,800	11,710,000	228.9
55–59	41,600	11,615,000	358.2
60–64	53,045	10,088,000	525.8
65–74	127,430	15,581,000	817.9
75 +	130,959	9,969,000	1313.7
Total	416,481	226,546,000	183.8

Source: Data from U.S. Bureau of the Census, *Statistical Abstract of the United States: 1984* (104th ed.). Washington, DC: 1983; and U.S. D.H.H.S., *Vital Statistics of the U.S., 1980*. Vol. II, Mortality, Part B. D.H.H.S. Publication No. (P.H.S.) 85–1102. Washington, DC: National Center for Health Statistics, 1985.

Table 4-8. Calculation of age-adjusted cancer mortality rates in the U.S., using the 1940 U.S. population as the standard

Age in years	1940 population (in thousands)	1980 cancer mortality rates per 100,000	Expected deaths in 1980
< 5	10,541	4.2	442.7
5–9	10,685	4.7	502.2
10–14	11,746	3.9	458.1
15–19	12,334	5.4	666.0
20–24	11,588	7.2	834.3
25–29	11,097	10.5	1165.2
30–34	10,242	17.3	1771.9
35–39	9,545	33.5	3197.6
40–44	8,788	66.7	5861.6
45–49	8,255	128.3	10591.2
50–54	7,257	228.9	16611.3
55–59	5,844	358.2	20933.2
60–64	4,728	525.8	24859.8
65–74	6,377	817.9	52157.5
75 +	2,643	1313.7	34721.1
Total	131,670		174,773.7

$$\text{Age-adjusted cancer mortality rate} = \frac{174{,}773.7}{131{,}670{,}000} = 132.7/10^5$$

Věková struktura

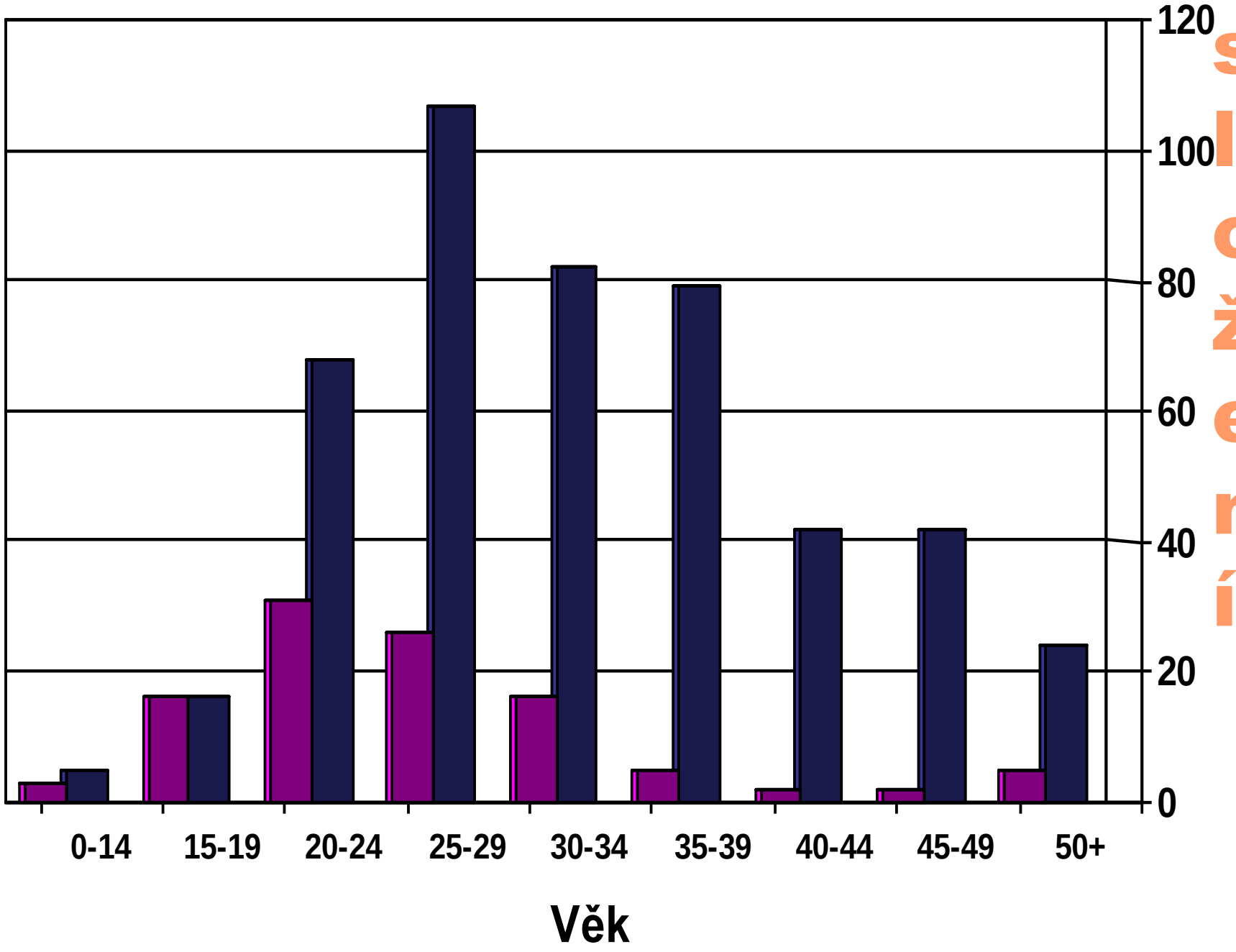

Séroprevalence toxoplasmózy u mužů (%) – porovnání s obecnou populací

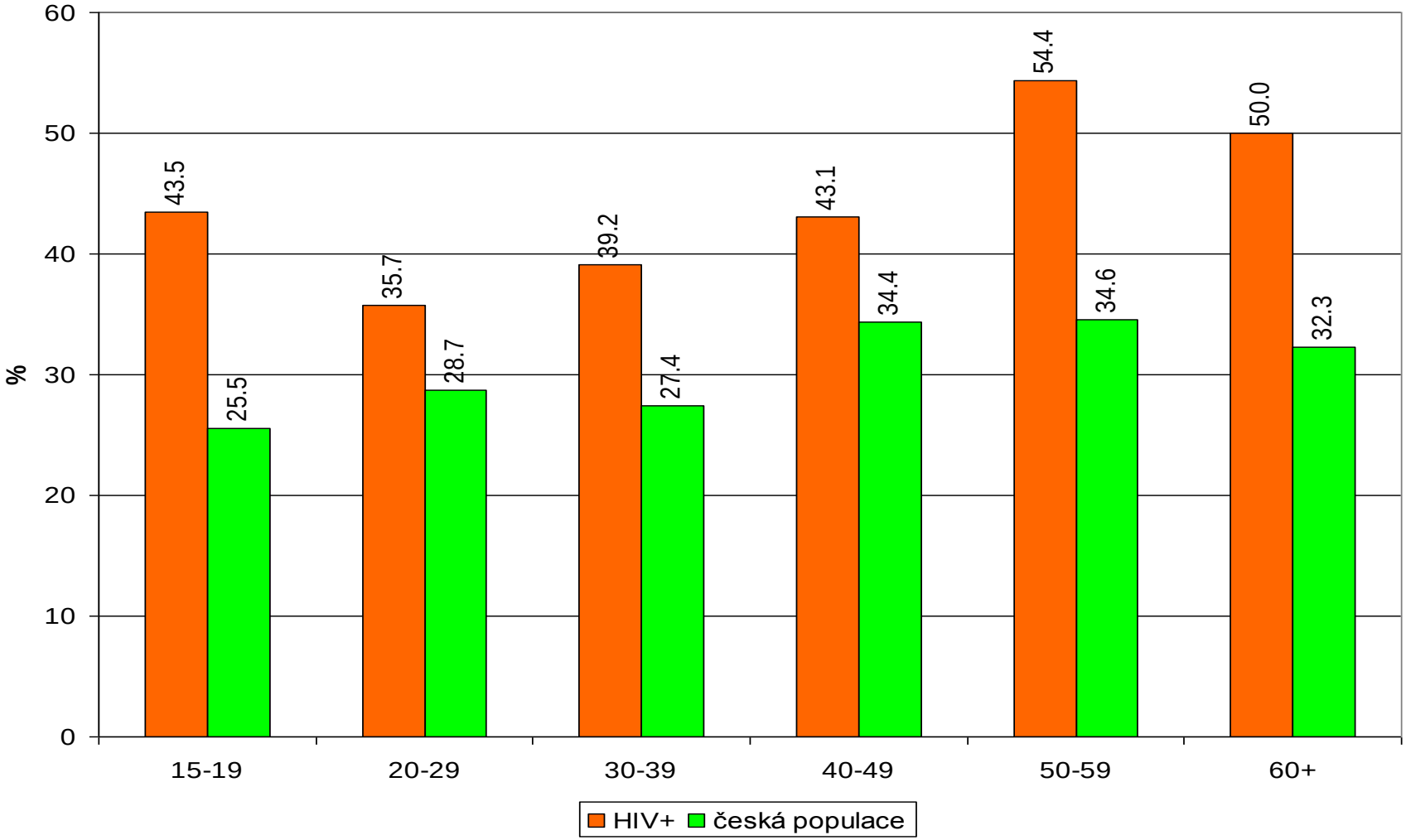

ANALÝZY PŘEŽITÍ

Survivorship analyses

Doba

od vstupu do studie (infekce, terapeutický zásah…)

do smrti nebo nástupu příznaků či výrazného zhoršení stavu

TABULKA PŘEŽITÍ

Life table

Table A–15. Example of a Life Table for 500 Persons Using a New Therapy for Parkinson's Disease

YEAR (x)	NUMBER OF PERSONS WITH STABLE DISEASE STATUS AT START OF YEAR (Q_x)	NUMBER OF PERSONS WHOSE DISEASE STATUS DECLINED DURING YEAR ($_nd_x$)	PROBABILITY OF DISEASE STATUS DECLINING ($_nq_x$)	PROBABILITY OF DISEASE STATUS REMAINING STABLE ($_np_x$)
1	500	100	0.22	0.78
2	400	100	0.29	0.71
3	300	150	0.67	0.33
4	150	90	0.86	0.14
5	60	38	0.93	0.07

Pravděpodobnost zhoršení za rok: počet zhoršených za rok / Počet lidí v riziku zhoršení v polovině roku

Pravděpodobnost, že se za 5 let nezhorší = 0,78 x 0,71 x 0,33 x 0,14 x 0,07 = 0,0016

Křivky přežití

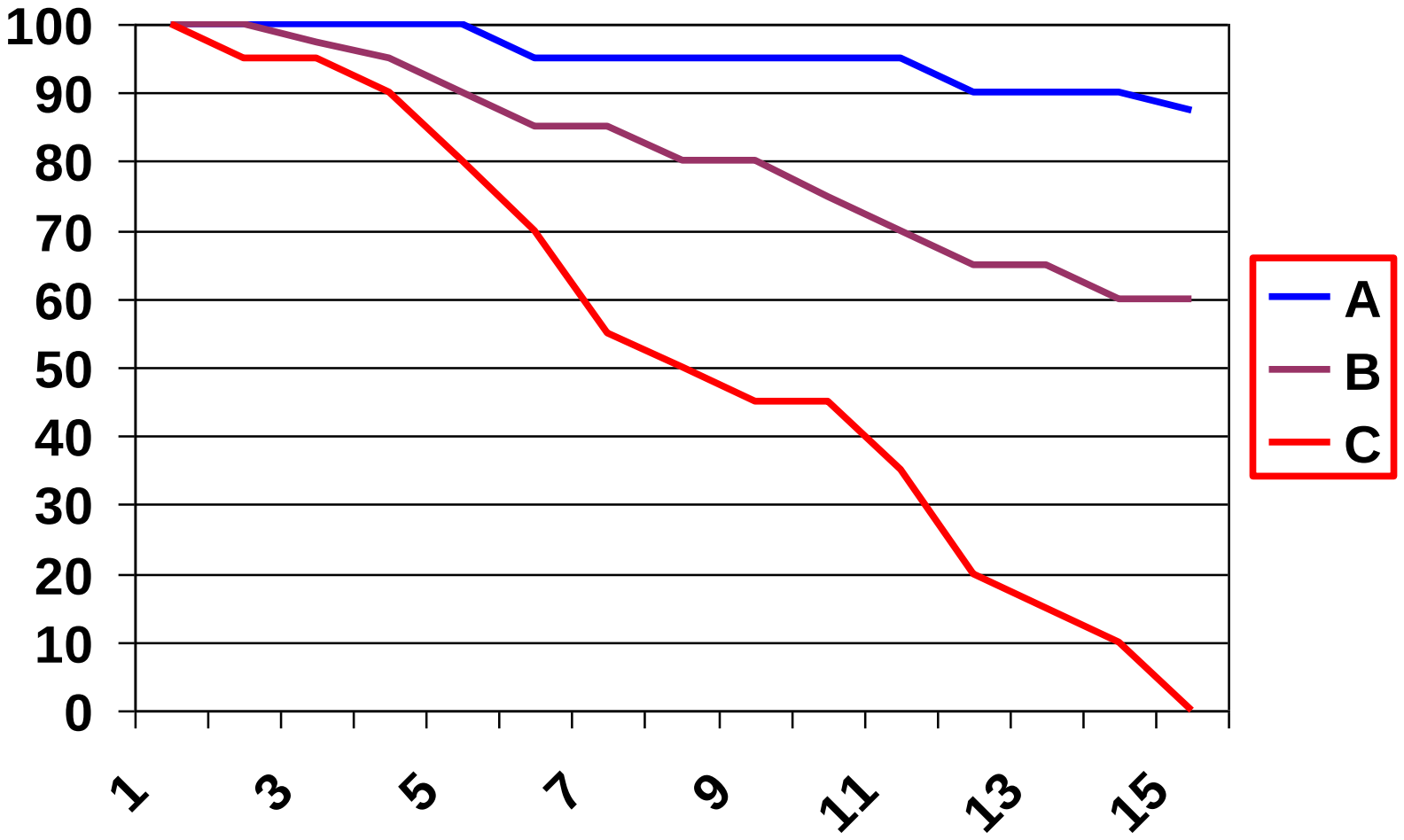

Ztracená léta života v důsledku nemoci - DALY

- - **Disability Adjusted Life Year** je měřítko či ukazatel míry zátěže způsobené nemocí v lidské populaci (WHO).
- 1 DALY = 1 ztracený rok zdravého života.
- DALY = počet let, o který nemoc zkrátí život + počet let neplnohodnotného života (poškození kvality života nemocí)
- Součet všech DALY celé populace vyjadřuje zátěž způsobenou nemocí: rozdíl mezi skutečným stavem a ideálním stavem – bez nemoci.
- Koeficient závažnosti nemoci při výpočtu DALY: v rozpětí od 0 (dokonalý zdravý život) po 1 (smrt)

Metaanalýza

- Z dat starších studií vytvořit studie nové
- Prověřit správnost provedení starších studií
- Kde je to možné, odstranit bias, confounding
- Využít maximum dat

INTERAKCE
= modifikace účinku

Při určitém souběhu některých rizikových faktorů se se výsledné relativní riziko nesčítá, ale násobí.

Například nekojení (někdy i odstavení) v nízkém (do 2 měsíců) věku enormně zvyšuje riziko úmrtí na průjmová onemocnění (Brazílie: OR=23,3!).

Mechanismus ne vždy objasněn.

Zjištění: regresní modely, stratifikovaná analýza.

Kritéria kauzálního vztahu rizikového faktoru k nemoci (dle BRADFORDA HILLA)

1. Je vyloučena náhoda, bias a confounding
2. SÍLA ASOCIACE: – vysoké relativní riziko
3. PLAUSIBILITA: zjištěný vztah je v souladu s předpokládaným biologickým mechanismem, též ANALOGIE s jinými nemocemi.
4. KOHERENCE: ke stejnému závěru dospělo více nezávislých studií
5. ČASOVÝ SLED: příčina předchází následek
6. VZTAH DÁVKY A ÚČINKU: kvantitativní souvislost mezi dávkou (exposicí) a frekvencí (průběhem) nemoci

Kauzální vztah faktoru k nemoci je doložen, když

1. Je vyloučena náhoda, bias a confounding
2. Asociace je velmi silná
3. Zjištěný vztah je v souladu s předpokládaným biologickým mechanismem
   PLAUSIBILITA =„dává to smysl“
4. Ke stejnému výsledku dospělo více nezávislých studií
5. Existuje kvantitativní souvislost mezi dávkou a frekvencí (průběhem) nemoci

Nepřátelé epidemiologa I

Náhoda

P: pravděpodobnost, že asociace je nahodilá;

P < 5 %

Signifikance nevyjadřuje pravdu, ale pravděpodobnost

Signifikantní: výsledek může být nahodilý, ale je to málo pravděpodobné

(záleží na velikosti vzorku)

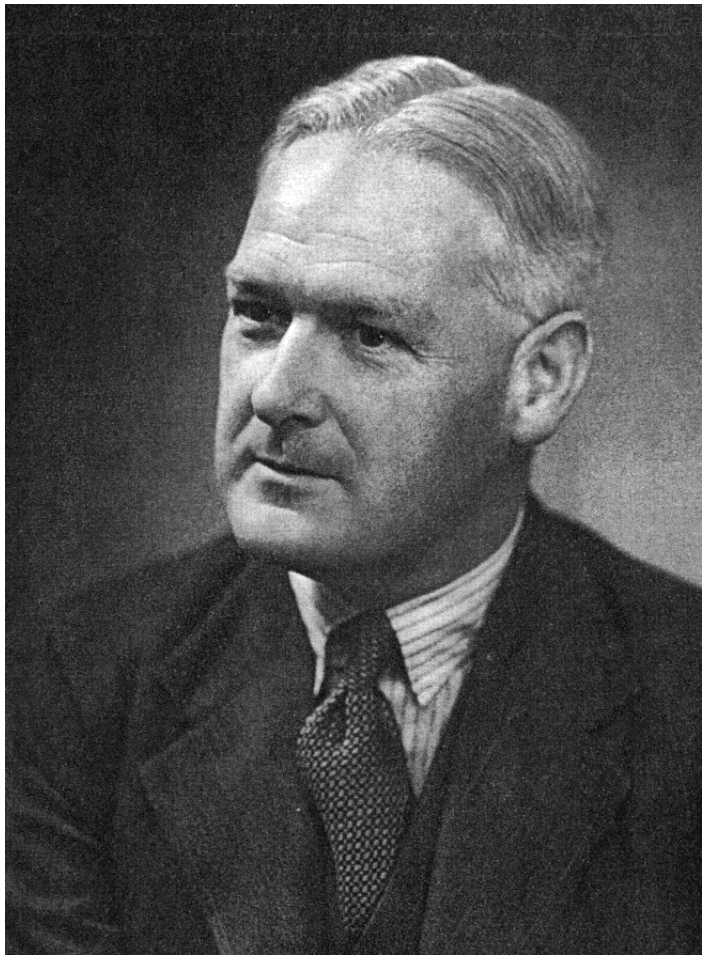

„The glitter of the t-table diverts attention of the inadequacy of the fare“

(Sir Austin Bradford Hill)